

УДК 330.342

Б.В. Кульчицький

Львівський національний університет ім. І. Франка

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПОРІВНЯННЯ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

© Кульчицький Б.В., 2003

Досліджено методологічні основи порівняння сучасних економічних систем суспільства. На основі усебічного аналізу пріоритетних підходів у зарубіжній економічній науці, виявлення сильних і слабких сторін відповідних концепцій автор обґрунтовує власну наукову позицію щодо цієї важливої методологічної проблеми.

Investigate the methodological comparison bases of contemporary economic society systems. On base comprehensively of analysis of priority-driven approaches in foreign economic science, exposure of strong and weak sides of suitable conceptions author substantiate own scientific position as for this important methodological problem.

Роздуми про сучасні економічні системи, їх природу та порівняння основних їх типів закономірно породжують низку логічних запитань: по-перше, чому ми схильні порівнювати економічні системи суспільства? По-друге, навіщо і з якою метою потрібно порівнювати ці системи? По-третє, чи порівняння економічних систем повинно будуватися з урахуванням усіх їхніх параметрів, чи лише головних, основних і визначальних? По-четверте, які саме параметри економічної системи суспільства необхідно зараховувати до головних, визначальних? По-п'яте, які з цих параметрів можуть претендувати на роль об'єктивних критеріїв порівняння суспільних економічних систем на порозі ХХІ ст. і т.п.?

Щоб відповісти на кожне з цих складних запитань, необхідно всебічно розкрити особливості концептуальних підходів до розробки адекватної методології порівняння економічних систем. Але насамперед ми хочемо висловити припущення, що схильність до порівняння соціальних різновидів економічної матерії, ймовірно, впливає з пізнавального інстинкту, психології людини і має своєю остаточною метою якісне удосконалення наявних соціально-економічних відносин у масштабі економічної системи суспільства та пошук нових, прогресивних форм організації економічного, політичного й культурного життя у контексті загальносуспільного, цивілізаційного поступу.

Для концептуального вирішення наукової проблеми порівняння економічних систем суспільства необхідно усебічно проаналізувати пріоритетні підходи, які сформувалися у сучасній економічній теорії. Потрібно підкреслити, що, незважаючи на актуальність проблеми порівняння, у літературі існує не так уже й багато конструктивних й оригінальних методологічних підходів. У зв'язку з цим ми зробимо спробу простежити домінуючі погляди на вказану проблему у зарубіжній науці для обґрунтування у остаточному підсумку контурів сучасної методології порівняння суспільних економічних систем, яка б відповідала світовим реаліям початку ХХІ ст.

Методологічна проблема порівняння економічних систем набула особливої актуальності у середині минулого століття, коли після Другої світової війни, внаслідок утворення низки

соціалістичних країн склалися нові політико-економічні реалії співіснування, протистояння, змагання і насамперед порівняння полярних суспільних систем. Першу спробу порівняльного аналізу різних економічних систем суспільства зробили на початку 50-х рр. В. Голубничий та А. Оксенфельдт у книзі “Економічні системи у дії: Сполучені Штати, Радянський Союз і Франція”, яка була опублікована у 1952 р., а відтак перевидавалася у 1957 і у 1965 рр., що свідчить про її популярність [5]. До речі, В. Голубничий, уродженець Харківщини, опинившись під час війни у Європі, емігрував до США, де й став відомим ученим-економістом, засновником теорії порівняльних економічних систем [1]. У зазначеній праці автори виходять з того, що економічна теорія, яка оперує „чистими” економічними системами (наприклад, “чистий капіталізм”, “чистий соціалізм” і т.д.), суперечить реальній дійсності, в якій ідеальних систем не існує [5, с. 2 – 3]. Тобто конкретний тип економічної системи містить елементи системи іншого типу, а отже, потрібно окремо говорити про змішані суспільні економічні системи. Ефективність економічних систем показано на прикладі аналізу США, СРСР та Франції.

Огляд відповідних праць сучасних західноєвропейських та американських учених свідчить, що переважна більшість авторів не мають обґрунтованої методології порівняння економічних систем. Як правило, вони тяжіють до порівняння систем за допомогою великої кількості статистичних показників за відсутності чіткої логіки та виявлення справді ключових параметрів, на основі яких й можна максимально повно і об’єктивно порівняти різні типи систем. Так, відомий американський учений, фахівець з порівняльного аналізу економічних систем М. Шніцер намагається запропонувати власний підхід до порівняння систем. Проте критичний аналіз його основної праці [2] доводить певну непослідовність методологічної позиції автора, деяку еkleктичність побудови самого економічного дослідження суспільства. Як ми уже говорили вище, цей автор у першому розділі своєї праці зазначає, що йдеться про порівняння, зокрема, капіталістичних систем [2, с. 23]. Проте через кілька сторінок він підкреслює, що “... поділяє капіталістичні системи на три різновиди” [2, с. 25].

Отже, М. Шніцер насамперед обґрунтовує фактично типологізацію суспільних економічних систем. Він, як і усі інші зарубіжні та українські автори, на жаль, зовсім не простежує як відмінностей, так і теоретичного і методологічного зв’язку між типологізацією і порівнянням систем. Звідси – відсутність чіткого трактування і розмежування критеріїв типологізації і критеріїв порівняння економічних систем.

Тим не менше американський учений пропонує цікавий підхід, суть якого полягає у тому, що “... три різновиди капіталізму (1) порівняно вільна ринкова система США; 2) соціально-ринковий капіталізм Європи; 3) державно-керований капіталізм Японії та інших країн Східної Азії. (– Б.К.) можна порівнювати, враховуючи ступінь участі держави в економіці” [2, с. 27]. На думку М. Шніцера, два способи порівняння цієї участі ґрунтуються на аналізі відношень суспільних витрат до ВВП та податків до ВВП. Величина відношення витрат до ВВП показує, якою мірою ресурси переводяться з приватного у суспільне використання. Ці витрати включають застосування цільових державних виплат як інструменту перерозподілу доходу від однієї групи до іншої. До них, насамперед, належать пільги родинам, пільги по старості, допомога безробітним, а також широкий спектр інших потреб, наприклад, дороги.

Водночас відношення податків до ВВП показує, як вважає учений, якою мірою держава контролює економічні ресурси і наскільки видатки на суспільні потреби покриваються платниками державних податків [2, с. 27].

М. Шніцер слушно наголошує, що уряди розвинутих країн світу, де існують найефективніші суспільні економічні системи, почали відігравати важливу роль у досягненні таких економічних цілей, як зайнятість, стабільність цін та зростання економіки. Часи невтручання з їх ідеєю обмеженого управління вже минули. Нині держави є потужним визначальним чинником продуктивності праці завдяки безпосередній участі у формуванні капіталу. Державні видатки, що спрямовуються на охорону здоров'я, освіти й навчання робочої сили, також впливають на продуктивність праці. Як пише далі американський економіст, уряди використовують оподаткування прибутків і цільові виплати для формування справедливішого розподілу прибутків. Багато урядів займаються регулюванням і контролем бізнесу за допомогою антимонопольного законодавства, що розробляється для запобігання такій практиці неконкурентного бізнесу, як завищення цін. Нарешті, вони займаються соціальним регулюванням, що включає безпеку праці, охорону довкілля тощо [2, с. 29].

Отже, підсумовуючи характеристику підходу М. Шніцера до порівняння економічних систем суспільства, можемо зробити висновок про те, що автор фактично спирається на два ключові показники-критерії, які дають змогу порівняти різновиди сучасних систем: аналіз відношень суспільних витрат до ВВП та податків до ВВП. При всій привабливості і значущості у забезпеченні функціонування економічних систем вказаних показників очевидно, що порівняння систем лише за цими двома критеріями, нехай і важливими, явно не може охопити і розкрити зазначену проблему. Крім того, як ми підкреслювали вище, у цього автора не спостерігаємо ні відмінностей, ні теоретичного зв'язку між типологізацією і порівнянням систем як науковими дефініціями та як відповідними методологічними підходами.

Поряд з М. Шніцером, незаперечним авторитетом з проблеми порівняння економічних систем у світовій науці вважають М. Борнстейна. Розглянемо основні положення методологічної концепції цього відомого американського економіста. Так, на його думку, визначальними показниками, що доцільно застосовувати для порівняння економічних систем, є: 1) рівень економічного розвитку; 2) соціальні та культурні чинники; 3) навколишнє середовище [4, с. 5]. Зокрема, рівень економічного розвитку характеризується низкою макроекономічних показників, а саме: рівнем доходу на душу населення, нормою зростання доходу на душу населення, часткою інвестицій у ВВП, рівнем безробіття населення тощо. Неабиякий вплив на економічну систему мають, як вважає М. Борнстейн, соціальні та культурні чинники, які відображають особливості, що ґрунтуються на расі, релігії, зайнятості, рівні доходів, рівні охорони здоров'я, традиціях, національних цінностях. Нарешті, навколишнє середовище економічної системи характеризується такими важливими показниками, як, по-перше, величина (площа і населення), по-друге, місцезосташування (топографія, клімат, вихід до морів), по-третє, природно-ресурсне забезпечення економіки [4, с. 5 – 8].

Як бачимо, загалом методологічний підхід М. Борнстейна відзначається системністю і, що важливо з нашого погляду, не обмежується виключно економічними показниками порівнюваних систем, а істотно доповнюється соціальними, культурними та екологічними. Так, можна погодитися з автором, що економічне зростання змінює розмір і структуру

економіки, а ці зміни призводять до змін самої економічної системи. Логічним продовженням соціальних та культурних чинників є відповідна ідеологія, яка активно впливає на суспільну економічну систему. Зокрема, саме ідеологія визначає, які цілі та засоби є пріоритетними у конкретних історичних обставинах, вона зумовлює інструменти та інституції, методи їх застосування. І хоча ідеологія прямо не породжує конкретну економічну систему, проте істотно впливає на економічну політику та сукупні економічні результати.

Що стосується довілля з усіма його складовими елементами, то загалом також можна погодитися з американським ученим у тому, що воно безпосередньо впливає на економічну систему, а також опосередковано й на культуру. Інший аспект впливу довілля на економічну систему – це контакт з іншими економічними системами, які є джерелом передавання ідеології та інформації про альтернативні системи та їхні результати. Економічна система справді існує у довіллі, яке істотно впливає на її функціонування.

Проаналізована методологічна концепція М. Борнстейна може, на нашу думку, успішно претендувати на роль пріоритетної у сучасній загальній теорії економічних систем. Водночас її деякі положення видаються дискусійними, особливо з урахуванням об'єктивних тенденцій кінця ХХ – початку ХХІ ст. Так, серед показників навколишнього середовища економічної системи американський учений виділяє площу, населення і природно-ресурсне забезпечення економіки [4, с. 5]. Проте, на наш погляд, площа країни (національної економічної системи) у сучасному світі не є тим ключовим індикатором-показником, що свідчить про переваги (наявні чи перспективні), вищу ефективність цієї суспільної економічної системи порівняно з іншими. Навіть не вдаючись до статистики, зрозуміло, що одні з найпередовіших держав світу – Японія і Німеччина – значно поступаються за розміром своєї території багатьом країнам, займаючи водночас перші позиції за економічними і соціальними показниками розвитку. Те саме можна сказати й про кількість населення. Звичайно, більший трудовий потенціал створює об'єктивні передумови для забезпечення економічного зростання. Однак й тут ми не можемо констатувати однозначно прямої залежності. Відповідно, порівняння різних економічних систем за критеріями площі і населення не має нині переконливих аргументів.

Аналогічно можна поставити під сумнів і такий критерій-показник, що його пропонує М. Борнстейн, як природно-ресурсне забезпечення економіки. Звичайно, забезпеченість ресурсами, особливо енергетичними, сировинними, істотно сприяє ефективному функціонуванню економічної системи суспільства і, відповідно, може враховуватися для порівняння різних систем. Але зростання відкритості економічних систем, активний розвиток міжнародної торгівлі, нові демократичні політичні реалії, посилення інтеграційних і глобалізаційних тенденцій у сучасному світі усувають гостроту проблеми природно-ресурсного потенціалу. Адже придбати, скажімо, нафту чи нафтопродукти нині не становить особливих труднощів на світовому ринку. Це наочно підтверджує досвід успішного функціонування багатьох економічних систем країн, порівняно бідних на власні природні ресурси (згадувана нами Японія, багато постсоціалістичних країн Європи, Естонія тощо). Зокрема, Японія має незадовільне власне ресурсне забезпечення. Вона імпортує 86 % потрібної енергії та 92 % потрібної сировини. Водночас за обсягом промислового виробництва країна посідає друге місце у світі після США [3].

Виконаний нами критичний аналіз пріоритетних концепцій порівняння економічних систем зарубіжних учених-економістів свідчить про наявність багатьох дискусійних

методологічних питань у цій царині теоретичної економіки. Такий висновок зайвий раз підтверджує особливу значущість і актуальність окресленої проблеми як для сучасного парадигмального теоретичного дискурсу, так і для подальшої системної трансформації суспільних відносин.

1. Злупко С.М. *Економічна думка України*. – Львів, 2000. 2. Шніцер М. *Порівняння економічних систем*. – К., 1997. 3. Юрківський В.М. *Країни світу*. – К., 1999. 4. *Comparative Economic Systems: Models and Cases* /Ed. by M. Bornstein.-Homewood, Boston: Irwin, 1989. 5. Oxenfeldt A., Holubnychy V. *Economic Systems in Action: The United States, The Soviet Union and France*. N.Y. etc.: Holt, Rinehart & Winston, 1965.

УДК 658.7

Є. Куштал

Економічна академія, м. Катовіце, Республіка Польща

РОЛЬ ЛОГІСТИКИ В ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© Куштал Є., 2003

Розглядаються принципи екологічної політики та обґрунтовуються відповідні до них логістичні дії, зокрема логістика повторного господарювання.

The principles of ecological politics are given. The main logistics activity, for example, logistics of recycling, are explained.

Переорієнтація функціонування суспільно-господарської системи на врівноважений розвиток стала глобальною проблемою, вирішення якої вимагає відповідних дій на усіх рівнях цієї системи, разом із мікроекономічним рівнем. Визнається, що врівноважений розвиток повинен забезпечити відповідну якість життя сьогоднішньому і майбутнім поколінням, істотною умовою якого є забезпечення правильного відношення людини до природного середовища.

Забезпечення екологічної безпеки сьогоднішнього і майбутніх поколінь, яке визнається стратегічною метою процесів розвитку, у принциповий спосіб обумовлене екологізацією господарської діяльності. Екологізація означає такий підхід до формулювання цілей, стратегій, політик, а також виконавчих програм, що визначаються для окремих господарських секторів, які зінтегровані з цілями екологічної політики. Остаточна екологізація веде до відповідних перетворень в реальній сфері господарських процесів.

Концепція врівноваженого розвитку особливу увагу скеровує на потік фізичних витрат і продуктів, а, отже, матеріальних переміщень. Один з трьох принципів врівноваженого розвитку, сформульований Х. Дейлі, вказує, що через свідоме обмеження загального масштабу споживання засобів, необхідно забезпечити зміну характеру технічного прогресу з сьогоднішнього зразка максимізації переміщення у напрямку максимізації ефективності, яка виражається господарським результатом, що отримується від цього переміщення. Цей принцип знаходить свій практичний вираз у діях, які проводяться у сфері відматеріалізування виробництва і споживання.